

Vývoj, současný stav a úkoly společenských věd v ČSSR

Nejvyšší stranické orgány se v nedávné době zabývaly vývojem, současným stavem a úkoly společenských věd v ČSSR. Předložená zpráva vycházela z jednání odborných stranických seminářů vědeckých a pedagogických pracovníků jednotlivých společenských věd, které se konaly v roce 1973, kde byla prováděna hluboká analýza minulého období, zvláště krizových let, zkoumána současnost i perspektivy dalšího vývoje. Na rozboru konkrétních faktů i dosažených výsledků bylo na seminářích dokázáno, že vývoj jednotlivých společenských věd v ČSSR byl ovlivněn celou řadou faktorů jak vnitřních, tak i vnějších, byl součástí celkového vývoje, který probíhal v ideologické oblasti, v politickém a ekonomickém životě společnosti. Jako v jiných oblastech společenského života, tak i ve společenských vědách nebyly důsledně uplatňovány leninské principy stranického řízení.

Projednávaná zpráva zobecnila zkušenosti z rozvoje jednotlivých společenských věd, docenila pozitivní výsledky, jichž se v minulosti přes všechny negativní jevy dosáhlo, soustředila se v první části především na rozbor příčin, které vedly k revizionismu ve společenských vědách. V naší informaci si všimneme především filosofie a sociologie.

Probojování marxistického charakteru společenských věd bylo součástí třídního boje o socialistický charakter republiky. Tato skutečnost, jak ukazuje zpráva, se znovu potvrdila v polovině padesátých let. V souvislosti se zneužitím kritiky kultu osobnosti se rozvinuly maloměšťácké tendence, které pod hesly „odideologizování vědy“, nezávislosti vědce a umělce na společnosti směřovaly proti základním principům marxismu-leninismu, jeho revolučnímu charakteru.

Tyto tendence našly nejprve výraz v požadavku „vymanit vědu ze subjektivismu

tříd“, „skončit s panstvím ideologie“. Kryly se bojem proti dogmatismu a schematismu ve vědě a umění. Ve skutečnosti, jak ukazují vystoupení např. I. Svitáka a K. Kosičky v literárních a kulturních časopisech, vycházely z trockistické pomluvy o „byrokratické degeneraci socialismu“ a mířily k likvidaci vedoucí úlohy strany jak ve vědě, tak ve společnosti. Jak se později jasně projevilo, zde byl začátek širokého ideologického útoku na moc dělnické třídy, na základy socialistického zřízení.

Útok revizionistů byl usnadněn skutečností, že se prvotní nadšení a radikalismus části pracovníků společenských věd pod nárazy prvních vážných obtíží celkem snadno proměňovaly v ideové kolísání, liberalismus a oportunismus spjatý se skepsí o možnostech reálného socialismu v SSSR i u nás.

Rozbor vývoje revizionistických koncepcí u nás ukázal, že tu pod rouškou boje se „stalinismem“ šlo ve skutečnosti již tehdy o útok proti leninismu, jakožto marxismu současné epochy. Tento útok měl svůj vývoj. Revizionisté postupně přešli od nesmělých pokusů stavět Marxe pozdějších let proti mladému, „autentickému“ Marxovi, Marxe proti Engelsovi a nakonec proti Leninovi, k plnému odmítnutí všech základních principů marxismu a zejména jejich realizace v praxi soudobého komunistického hnutí, ve výstavbě socialismu v SSSR a jiných socialistických zemích.

Pod záminkou tvůrčího rozvoje marxismu byla v jednotlivých společenských vědách postupně deformována marxistická ideologie, marxismus-leninismus byl spojován s módními buržoazními směry a postupně jimi nahrazován.

Postupně se rozšiřovaly i možnosti pro ideologickou diverzi, organizovanou západními protikomunistickými institucemi. Tyto instituce počátkem šedesátých let, hlavně na základě zkušeností z maďarské kontra-

revoluce a v souvislosti se změnami v mezinárodní situaci, nově zformulovaly směry svého rozkladného působení proti socialistickým zemím. Ve své strategii tzv. gradualismu a ideologické eroze přikládaly významnou úlohu i vědeckým pracovištím. Tak jak narůstaly styky čs. vědeckých pracovišť se Západem, docházelo k navázání trvalých kontaktů pozdějších vůdčích představitelů pravice s buržoazními ideologickými centry. Přitom politika „mírového pohlcení“ socialismu, jeho destrukce na základě „humanizace“ a „liberalizace“ byla ne bezvýznamnou částí naší společenskovědní inteligence přijímána.

Rozkladné působení revizionistických skupin, které na sklonku šedesátých let prakticky ovládly většinu společenskovědních pracovišť, vyústilo v pokus o vytvoření tzv. československého modelu socialismu, „socialismu s lidskou tváří“, „demokratického a humanistického“. Na jeho rozpracování se podíleli ekonomové, filosofové, historici i právníci, přičemž hlavní podíl měli: O. Šik, J. Sviták, K. Kosík, E. Goldstücker, M. Hübl, M. Hájek, Z. Mlynář, E. Löbl, R. Selucký, F. Graus, J. Strínka, I. Bystřina, M. Lakatoš a další.

Tzv. „nový model“ socialismu ve skutečnosti čerpal z reformistických, pravicově oportunistických proudů, které provázely dělnické hnutí od jeho zrodu a které byly ve své době kritizovány již zakladateli marxismu-leninismu. Na tom nic nemění rádooby moderní terminologie, které revizionisté používali. Ekonomickou základnou „demokratického socialismu“ měla být postupná likvidace socialistického vlastnictví výrobních prostředků a volné působení tržního mechanismu na základě svobodného prosazování podnikových a individuálních zájmů. Této „hospodářské demokracii“ měla odpovídat i politická „demokracie“, pluralitní politický systém, v němž se zvláštní úloha přikládala sociálně demokratické straně a v němž měly působit svobodně různé politické skupiny s protisocialistickým programem. V ideologii počítal nový model tzv. demokratického socialismu s odstraněním vedoucího postavení marxismu-leninismu a s otevřením dveří buržoazní ideologii. Této vnitřní politice odpovídal požadavek na odtržení ČSSR od světového systému socialismu a

přerušení přátelských styků se Sovětským svazem. Tak se měly vytvořit podmínky pro likvidaci vedoucí úlohy KSC a dělnické třídy a konečnou likvidaci socialistického zřízení u nás.

Revizionismus se postupně rozšířil ve všech společenskovědních disciplínách.

Ve filosofii se pod záminkou zmodernizování filosofie a jejího tvůrčího obohacení zaměřoval na vytvoření jakéhosi slepence jednotlivých prvků marxismu, jak jej vykládají různí „marxologové“ na Západě, s českou buržoazní filosofií (strukturalismem, pozitivismem, masarykismem). Byl znehodnocován internacionálně platný leninský filosofický odkaz a marxismus deformován v odrůdu nacionálně omezeného učení, byla hlášána tzv. rovnoprávnost „marxismů“ podle národnostní a regionální provenience. Revizionisté se snažili deformovat materialistickou dialektiku, která je revolučním jádrem marxismu-leninismu. Postupovali ve dvou směrech: jednak nahrazovali marxisticko-leninskou filosofii různými idealistickými koncepcemi existencionalistického ražení, jednak ji zaměňovali různými novými formami pozitivismu.

První přístup tvořil základ pro netřídní, abstraktně humanistickou antropologii, stavějící člověka jako jedince nad společnost, mimo konkrétně historické formy třídního boje. Druhý přístup zakládal pseudovědecké pojetí světa, podle něhož se člověk bezmocně ztrácí v mechanismu přírodních sil a společenských institucí. Měl-li první přístup poskytovat argumenty pro anarchistické intelektuálské teorie absolutní svobody, pro popírání úlohy organizace revolučních sil socialistického státu, komunistické strany, pak druhý přístup měl zdůvodňovat nezbytnost vlády intelektuálních vědeckých a manažerských elit.

Obě tyto platformy, které u nás revizionisté rozvíjeli ve filosofii, se odrážely v dalších společenských vědách a v ideologické oblasti vůbec. Bezprostředně ovlivňovaly uměleckou a literární kritiku a celou oblast vědy, kultury a umění. K nejvážnějším důsledkům tohoto vlivu patřil relativismus, zpochybňování všech hodnot socialismu, negativismus, vypjatý individualismus a elitářství.

V sociologii revizionisté především potla-

čili její marxisticko-leninský teoretický základ — historický materialismus. Pod zámkou rozvoje empirického bádání se tu stále více uplatňovaly různé teorie buržoazní, zejména americké sociologie. Tak se postupně likvidovalo marxistické pojetí společnosti, analýza společensko-třídních vztahů mezi lidmi se nahrazovala pseudo-vědeckým popisováním „sociálních skupin“ a vztahů mezi jednotlivci. Tento teoreticko-metodologický postup, rozpracovaný zvláště skupinou vedenou P. Machoninem, sloužil k ospravedlnění revizionistické teze, podle níž třídy v naší společnosti přestaly existovat a vedoucí úloha dělnické třídy a její strany ztratila svůj význam. Vědecký komunismus byl, sotva se začal rozvíjet, potlačován a nahrazován netřídně pojatou obecnou sociologií, teorií řízení a posléze buržoazní politikou. Jeho využití na vysokých školách byla prakticky zrušena.

Příznaky stále se zvyšujícího nebezpečí revizionismu ve společenských vědách a v celé ideologické oblasti se již koncem padesátých let několikrát zabývaly orgány ústředního výboru strany, zejména zasedání ÚV KSČ v červenci 1957. Byla přijata řada opatření k mobilizaci pracovníků společenských věd k boji s revizionismem. Velkou slabinou bylo, že boj s revizionismem se nevedl na základě tvůrčího rozvoje marxismu-leninismu. Funkce teorie a ideologie se zužovala na apologetiku praktické politiky, trpěla se nedůslednost v kádrové politice ve společenskovědní oblasti, což s politickými chybami v řízení společnosti uvolňovalo cestu ideovým vlivům cizím marxismu. Jak se ukazuje v „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti od XIII. sjezdu KSČ“, nebyl boj s revizionismem veden s potřebnou důsledností. Uskutečňoval se převážně administrativní cestou, aniž byla odhalena nepřátelská, marxismu-leninismu cizí podstata názorů šířených revizionisty, a jejich postih byl naopak v nejednom případě považován za neopodstatněný. To založilo nepříznivé tendence vzhledem k budoucímu vývoji. Působení na pracovníky společenskovědní oblasti nebylo dostatečně diferencované a aktivní nositelé pravicových názorů v důsledku toho nemohli být politicko-ideově izolováni. Nositelům nebezpečných tendencí zprava nahrávalo i to, že od

společenských věd se sice slovně požadovalo spojení s praxí, ve skutečnosti však pro to nebyly vytvářeny účinné podmínky. Společenské vědy nebyly s to dávat uspokojivé odpovědi na četné aktuální otázky dalšího vývoje socialismu.

XIII. sjezd KSČ uložil společenským vědám „rozhodně vystupovat proti liberalistickým tendencím a ideovému kolísání, smířlivosti s nemarxistickými názory“. Hrozba revizionismu a jeho konkrétní projevy v našich společenských vědách však opět nebyly analyzovány a boj s nimi nebyl rozvinut, ale ve skutečnosti byl v celém dalším vývoji ochromen.

Optimismus a nedůslednost, příznačné pro řízení společenských věd, dezorientovaly mnohé komunisty — funkcionáře stranických a státních orgánů, u nichž se začal vytvářet nihilistický vztah ke společenským vědám, což nahrávalo revizionistům.

Změna ve vedení strany uskutečněná v dubnu 1969 a následující úspěchy politické a ekonomické konsolidace vytvořily podmínky pro postupné řešení situace i ve společenských vědách.

V období od dubna 1969 do současnosti bylo na společenskovědním úseku dosaženo řady pozitivních výsledků. Změnilo se celkové politické ovzduší, začala se rozvíjet tvořivá teoretická práce. Začaly se vytvářet kolektivy, které usilují o uplatňování stranické politiky na svých pracovištích. Kromě snahy o kritické přehodnocení produkce předkrizového a krizového období začínají se objevovat studia a díla, která se zaměřují k současným problémům.

Přes dosažené dílčí úspěchy se naše společenské vědy ve většině oborů zpožďují za rychle rostoucími potřebami společnosti. Zvláště palčivě se to pocituje u těch vědních oborů, které jsou bezprostředně spjaté s řízením společnosti a s uplatňováním vedoucí úlohy strany. V současné situaci strana vede boj o důsledné prosazení stranickosti ve vědecké práci, v našich společenských vědách, o důsledný třídní přístup, o překonání pozůstatků koncepce, která považovala za základní subjekt společenského poznání jednotlivce, jenž odpovídá jen sám sobě, necítí se ničím vázán před společností. Jde o to, aby odpovědný stranický přístup byl nejen slovy přízná-

ván, ale aby se promítal do každodenního života společenskovedních pracovišť.

Mezi negativní prvky, jež přežívají dodnes, patří zejména samoučelnost a planý akademismus v práci, nedocnění společenských potřeb, pohrdavý přístup k ideologické, politické a organizační práci, roztržitost úkolů, nezdravá ambicióznost, elitářství, vzájemná nevraživost a vytváření skupinek.

U řady pracovníků se projevuje snaha prosazovat osobní zájem a různé elitářství. Za pozitivní výsledky práce politicky vyspělých a vědecky erudovaných pracovníků se nezdíká skrývají lidé, kteří ve svém vývoji ustrnuli nebo z jiných příčin nejsou s to rozvíjet společenskovední poznání, zapojit se do zkoumání aktuálních ideově a politicky angažovaných témat a problémů. Neprincipiální, liberální postoj vedoucích pracovníků společenskovedních pracovišť k těmto lidem znemožňuje přijímat nové pracovníky, kteří mají požadované předpoklady pro vědeckou práci.

Uplatňování politiky strany ve společenských vědách není jednorázovým úkolem. Vyžaduje podstatně zkvalitnit ideově politickou a odbornou přípravu společenskovedních pracovníků a zdokonalit systém řízení.

V posledních letech se u nás ve společenských vědách vytvořily předpoklady pro ofenzivní nástup k boji proti soubodě buržoazní a revizionistické ideologii. Kritika buržoazních a revizionistických teorií se stává postupně organickou součástí pozitivního rozvíjení a řešení aktuálních úkolů. Boje proti buržoazní ideologii se intenzivně účastní stranická vědecká pracoviště, některé ústavy ČSAV a SAV a někteří pracovníci ústavů marxismu-leninismu na vysokých školách. Toto úsilí je třeba rozšířit na všechna pracoviště, více zapojit společenskovední fakulty vysokých škol, rozdělit úlohy tak, aby každému z nich připadla v tomto boji určitá odpovědnost. Určitých výsledků bylo dosaženo po linii ÚML ÚV KSČ a VŠP ÚV KSČ formou mezinárodních teoretických sympozií, prací na týmovém výzkumu otázek boje proti současnému revizionismu a přípravou teoretických publikací ve spolupráci s bratrskými stranickými pracovišti socialistických zemí, především Sovětského svazu. Aktivně se

na kritice zúčastňuje „problémová komise mnohostranné vědecké spolupráce akademii věd socialistických zemí k otázkám ideologického boje“, jejíž gesci u nás zajišťuje Československá akademie věd, a „komise pro kritiku a výzkum buržoazních ideologií“, jež má multidisciplinární charakter a celostátní působnost.

Nebezpečím, proti němuž je třeba vést rozhodný zápas, jsou různé „nové“ varianty pravicového revizionismu a antikomunismu. Ideový boj se přitom postupně přesunuje od všeobecných teoretických otázek k hlubším teoreticko-metodologickým přístupům. Stále častěji se ukazuje vnitřní spřízněnost pravicových koncepcí s pseudolevicovými maoistickými stanovisky. Jejich společným jmenovatelem je boj proti vědeckému socialismu pod rouškou propagace „třetí cesty“. Přesvědčivost kritiky buržoazních a revizionistických útoků na naši teorii a praxi vzroste, jestliže bude vycházet z aktivního a tvůrčího rozvíjení společenských věd a marxisticko-leninské teorie. I pro filosofii a sociologii platí, že je nutné zkvalitnit politické a odborné složení pracovníků, věnovat péči kádrovému doplnění a přijímání mladých lidí, důsledně kontrolovat plnění vědeckých plánů, odstranit formalismus, více než dosud využívat mezinárodní spolupráce, především se SSSR.

V druhé části zprávy jsou konkretizovány úkoly společenských věd v přípravě XV. sjezdu KSČ. Jde tu především o zvládnutí velkých víceoborových témat, k čemuž každý obor společenských věd musí přispět svým dílem. Pro filosofii a sociologii jsou vytyčena zejména tato témata:

Obecné zákonitosti rozvoje socialismu, zvláštnosti dané etapy rozvoje naší socialistické společnosti, hlavní rysy a kritéria vyspělé socialistické společnosti.

Místo ČSSR v dlouhodobém rozvoji zemí socialistické soustavy, v revolučním procesu ve světě; mírové soužití a třídní boj.

Základní rysy a zákonitosti rozvoje třídně sociální struktury naší společnosti po XIV. sjezdu KSČ z hlediska zvyšování politické aktivity pracujících a upevňování vedoucí úlohy strany.

Komplexní rozpracování otázek socialistické demokracie.

Teoretické rozpracování problémů, které jsou klíčové z hlediska formování socialisticky myslícího a jednajícího člověka. Analýza a kritika rozhodujících směrů buržoazní a maloburžoazní ideologie a jejich vlivů na vědomí našich pracujících (analýza pravicového oportunismu, maoismu, sionismu a jejich vlivu na naši společnost; rozbor strategie a taktiky imperalistické ideologické diverze).

1. Socialistický internacionalismus jako zásada vztahů mezi socialistickými státy, poměr mezi národním a internacionálním. Socialistické vlastenectví. Proces rozvoje a upevňování jednoty národů a národnosti ČSSR.

2. Socialistická koncepce formování potřeb pracujících, socialistický způsob života. Vědeckotechnická revoluce a socialistický člověk.

3. Kritický rozbor ideové platformy, podmíněnosti a charakteristických rysů soudobého revizionismu jako jeden z předpokladů zefektivnění boje proti revizionismu a antikomunismu v naší společnosti.

Dlouhodobé zaměření práce ve filosofii a sociologii

Prvním okruhem je problematika formování vědeckého světového názoru na základě rozvoje marxisticko-leninské filosofie.

Pozornost nutno zaměřit především na kvalitativní změny ve struktuře společenského vědomí v souvislosti s rozvojem socialismu.

Zpracovávat metodologické problémy společenských, přírodních a technických věd, kategorie marxisticko-leninské filosofie, materialistické dialektiky jako teorie a metodologie poznání.

Výzkum materialistické dialektiky organizovat jako součást mezinárodního integrovaného programu socialistických zemí. Naše filosofie se soustředí na dialektiku vývoje socialistické společnosti a na problémy dialektické metody a vývoje soudobé vědy (otázky systému, struktury atd.).

Na vysokoškolských pracovištích bude pokračovat výzkum vybraných otázek dějin filosofie, zejména dějin českého a slovenského filosofického myšlení 19. a 20. století.

Druhým okruhem je výzkum zákonitostí rozvoje vyspělé socialistické společnosti.

Do popředí vystupuje především výzkum uplatňování vedoucí úlohy dělnické třídy a její strany, problematika sociální struktury socialistické společnosti a jejího vývoje a formování a rozvíjení socialistického životního způsobu a socialistického člověka jako aktivního a uvědomělého nositele socialistických vztahů, problémy všestranného rozvoje socialismu a komunismu, socialistického humanismu a etiky.

Zvláštní význam má zkoumání dialektiky obecného a zvláštního, objektivních a subjektivních faktorů ve výstavbě socialistické společnosti.

Ke splnění těchto úkolů je nezbytné vybudovat na bázi ČSAV a SAV jednotný aparát sociologického výzkumu a zároveň zabezpečit cílevědomé získávání a využívání sociálních dat pomocí orgánů statistické služby a moderní výpočetní techniky. Odstranit závažné nedostatky, kterými různé empirické výzkumy trpí, a zabezpečit jejich pevný marxisticko-leninský teoretický a metodologický základ.

Třetí problémový okruh tvoří otázky komplexního osvětlení perspektiv vědeckotechnické revoluce z hlediska uplatnění jejích vymožeností v podmínkách socialistické soustavy. Prvořadým úkolem je výzkum úlohy dělnické třídy v současné etapě budování rozvinuté socialistické společnosti, otázky komplexního vědeckého řízení sociálních procesů, sociálního plánování a prognostiky.

V souvislosti se studiem vědeckotechnické revoluce nabývá stále většího významu komplex vědeckých poznatků o vědě a její úloze ve společnosti, vlivu techniky na životní prostředí atd.

Čtvrtým stěžejním úkolem je kritika buržoazní, zejména antikomunistické a revizionistické ideologie.

Soustředit se zvlášť na kritiku soudobých buržoazních a revizionistických dezinterpretací marxismu-leninismu a socialismu, na kritiku soudobé buržoazní a maloměšťácké ideologie, antikomunismu, reformismu, pravicového a „levicového“ revizionismu, na kritiku hlavních směrů soudobé buržoazní filosofie. Významná je kritická analýza kořenů a vlivů náboženského myš-

lení, rozpracování otázek vědeckého ateismu.

V současné etapě boje proti pozůstatkům buržoazních a revizionistických vlivů je třeba soustředit se zvláště na:

- kritiku koncepcí „demokratického socialismu“,
- kritiku těch směrů soudobé buržoazní filosofie a sociologie, které mají v ČSSR výraznější vliv a hlubší tradice,
- kritiku buržoazních a revizionistických interpretací teorií vědeckotechnického pokroku.

Z uvedeného je zřejmé, že pracovníky ve filosofii, sociologii a dalších společenských vědách čekají velké a odpovědné úkoly. Mají ve své činnosti plnou podporu a pochopení ve vedení strany. To zdůraznil ve svém vystoupení na zasedání ÚV KSČ ve dnech 14. a 15. května 1974 tajemník s. Jan Fojtik, který mimo jiné řekl:

„Vycházíme z toho, že společenské vědy mají prvořadou důležitost pro řízení společnosti a že se významně podílejí na formování společenského vědomí, ideově politických postojů pracujících. Filosofie, sociologie, vědecký komunismus, politická ekonomie, vědy o státu a právu, historiografie, psychologie, pedagogika, vědy

o umění, literatuře, jazyce — všechny tyto základní společenskovědní disciplíny mají své nezastupitelné místo v poznání různých oblastí a stránek života společnosti, zákonitostí jejího ekonomického, sociálně politického a duchovního rozvoje.

Komunistická strana, řídící se ve své činnosti marxisticko-leninskou teorií, zobecněnou zkušeností revolučního hnutí, nemůže se obejít bez výsledků společenskovědního zkoumání. Má eminentní zájem na tom, aby se společenské vědy rozvíjely jako účinný nástroj poznání a revolučních přeměn a napomáhaly jí uplatňovat funkce plynoucí z jejího avantgardního poslání, z její vrcholné odpovědnosti, kterou má před dělnickou třídou a všemi pracujícími jako rozhodující řídící subjekt socialistické společnosti.

Společenské vědy mohou být takovým účinným nástrojem poznání a společenských přeměn pouze tehdy, rozvíjejí-li se na metodologické základně marxismu-leninismu, vycházejí-li důsledně z třídního přístupu, z principu stranickosti. Jinými slovy — orientují-li se na základní potřeby společenské praxe tak, jak se tyto potřeby odrážejí v politickém programu strany, vyjadřujícím podstatné zájmy dělnické třídy a všech pracujících.